

Recensioner

Sockenkyrkorna. Kulturarv och bebyggelsehistoria. Red. Markus Dahlberg & Kristina Franzén. Riksantikvarieämbetet. Stockholm 2008. ISBN 978-91-7209-526-7. 407 s.

Det finns små och stora forskningsprojekt, och det finns projekt stora som Atlantångare, för att använda etnologen Orvar Löfgrens träffande metafor. Atlantångaren är gigantisk, den medför många passagerare och förhoppningar, men resan tar lång tid – och alla når inte fram.

Projektet »Sveriges kyrkor» (1912) var en Atlantångare som ambitiöst tog ut kursen och snart fick efterföljare – »Danmarks Kirker» (1933), »Norges Kirker» (1959) och »Suomen kirkot – Finlands Kyrkor» (1959). Av dessa seglar idag enbart Danmarks Kirker och har nått över halva vägen. Sveriges kyrkor hade på 90-talet nått en mindre del av sträckan när den gick på grund. Kyrkoberskrivningarna hade till en början karaktär av korta artiklar, men växte genom åren till små monografier. Efter några tematiska böcker om medeltidens träkyrkor och kyrkorna från perioden 1760–1860 tog det i praktiken stopp, även om det ibland sägs att enstaka monografier är på väg. Atlantångaren kommer aldrig fram: inte alla kyrkor i Sverige kommer någonsin att bli beskrivna i Sveriges kyrkor. Men ungefär samtidigt med grundstötningen sjösattes ett nytt projekt, ett nytt skepp, nästan som en Atlantångare, men snabbare och med mindre tonnage: Sockenkyrkoprojektet.

Projektet »Sockenkyrkorna. Kulturarv och bebyggelsehistoria» finansierades av Riksbankens Jubileumsfond och Vitterhetsakademien och pågick åren 1996–2001. Det var ett samarbete mellan Riksantikvarieämbetet och universiteten i Stockholm, Uppsala och Umeå. Efter erfarenheterna med Sveriges kyrkor var tanken att få en överblick, att fokusera på analyser och syntes. Där Sveriges kyrkor var ett renodlat konsthistoriskt projekt lades nu tyngdpunkten vid kulturgeografi, landskap och demografi.

Hittills har projektet publicerat tolv landskapsrapporter (2002–06), och ytterligare nio är

under utgivning, så att hela Sverige täcks in. Därtill har projektet flera doktorsavhandlingar mer eller mindre under sitt paraply. Anmärkningsvärt är att publiceringen av landskapsrapporterna påbörjades året efter projektets formella upphörande. Publicering efter själva projekttiden är en riskfylld strategi. Projekt av mindre betydelse och med mindre institutionell prestige hade kanske havererat på grund av avsaknad av tid, personal och pengar. Efter projekttiden upphör finansieringen, och medarbetarna tvingas söka sig vidare till andra uppgifter. Och en ansökan, där publiceringen förläggs efter projekttiden, skulle idag knappast beviljas. Men rapporterna har kommit regelbundet – och det är bra!

Mitt i utgivningen av landskapsrapporterna har huvudsyntesen utkommit, antologin *Sockenkyrkorna. Kulturarv och bebyggelsehistoria*. Den är omfattande och illustrerad med talrika fotografier, grundplaner, översiktskartor, diagram och tabeller. I projektet och i landskapsrapporterna har kyrkorna analyserats och kategoriserats i fem perioder och delats upp på 25 landskap. Perioderna är ca 1100–1350, 1350–1550, 1550–1760, 1760–1860 och 1860–1950. I syntesen framhävs de långa linjerna och de regionala variationerna.

Inledningen innehåller inte mindre än två förord, vilket antyder uppfattningen om projektets betydelse. Härtill kommer en artikel om huvudlinjerna i kyrkornas utveckling skriven av projektledaren Göran Lindahl. Del I, »Sockenkyrkorna – projektets metod och material», består av fem artiklar av rapportens redaktörer, Markus Dahlberg och Kristina Franzén. Del II, »Kyrkan i landskapet», består av fyra artiklar av Ulf Sporrang, Kristina Franzén och Birgitta Roeck Hansen. Del III, »Sockenkyrkorna från medeltiden till 1950», består av sex artiklar av Ann Catherine Bonnier, Göran Lindahl, Ingrid Sjöström, Eva Vikström, Jakob Lindblad och † Anders Åman. Del IV, »Det kvantitativa perspektivet», består av två artiklar av Markus Dahlberg. Rapporten avrundas med en presentation av projektets 27 medarbetare, en översikt över dess publikationer, en lista över förkort-

ningar, en förteckning över illustrationerna samt ett register.

Rapporten är väl redigerad och väl illustrerad. Artiklarna, som växlar mellan det beskrivande och det analyserande, är relativt lättlästa och mycket informationsrika. Bland alla dessa data och all denna mödosamt frambringade kunskap är det vanskligt att framhäva något framför annat, men några artiklar kan dock nämnas. Franzéns artikel med en kulturgeografisk analys av kyrkolandskapets förändringar är lärorik (jfr även doktorsavhandlingen *Att flytta Axis Mundi*, 2004). Som historisk arkeolog läste jag Bonniers artikel om medeltidskyrkorna med stort intresse och studerade noggrant prickkartorna över träkyrkorna, stenkyrkorna, planformerna, tornkyrkorna, valven och bevaringstillståndet; det är första gången en sådan total överblick presenteras för Sverige. Med stort nöje läste jag även Vikströms artikel, som fokuserar på de lite förbisedda ombyggnaderna på 1700- och 1800-talen, alltså alla tillbyggnader, förlängningar och utvidgningar, som har hamnat i skuggan av nybyggnationen. Slutligen var det intressant att läsa Åmans omvärdering av kyrkornas restaurering sedan 1800-talet.

Jag undrade över Lindahls text om reformationen, och särskilt om *forskningen* kring reformationen, med dess svepande och inte uttryckligen formulerade kritik av andras arbeten (s. 177 ff). Den läsare som inte är insatt behöver en precisering. Eller kanske hade det tjänat rapporten och kritiken bättre om den hade publicerats i ett annat sammanhang.

Det är tråkigt, att projektet valt att inte publicera *alla* grundplaner i rapporterna utan enbart ett stort urval; i pilotrapporten för Närke (1997) fanns en kort text om, och plan över, i princip varje kyrka.

En sak är dock märklig. Både i förordet och i Franzéns artikel om den kulturgeografiska metoden hävdas att »Det kulturgeografiska perspektivet på kyrkorna i landskapet har inte prövats i tidigare forskning.» (s. 8) och »Inom kulturgeografien har forskning om kyrkor och kyrkliga förhållanden i princip inte förekommit alls före medverkan i Sockenkyrkoprojektet.» (s. 38). Oavsett hur man vänder och vrider på begreppen kulturgeografi och kulturgeografiskt per-

spektiv så är det inte sant. Det kan kanske klinga vackert i en forskningsansökan och i en avslutande självvärdering, men projektet behöver inte ta till överord eller skryt som ignorerar tidigare forskning, för »Sockenkyrkorna» och projektets publikationer förtjänar stort beröm som det är.

Forskningen har länge sett kulturgeografins perspektiv, metoder och material som relevanta för studiet av kyrkorna. Landskapsperspektivet, utnyttjandet av lantmäterikartorna och intresset för den demografiska variabeln har varit aktuella sedan 1980-talet; några gånger har forskarna haft kulturgeografisk utbildningsbakgrund, andra gånger har de varit inspirerade av kulturgeografen. »Den nya kyrkoarkeologin» inleddes med tidskriftsartiklar av kulturgeografen Sven-Olof Lindquist (1981) och konsthistorikern Ann Catherine Bonnier (1981). Därutöver kan namn som Anita Liepe, Ebbe Nyborg, Dagfinn Skre och Mats Anglert nämnas – samt andra forskare knutna till projekten »Ribeegnen genom 10 000 år» och »Det sydsvenska kulturlandskapets förändringar under 6000 år», även kallat Ystadsprojektet (jfr Wienberg i »Kirkearkæologi – fra stil til kulturarv», *META* 2006: 3). Om något är Sockenkyrkoprojektet en typisk utlöpare av 1980-talets tendenser i studiet av kyrkorna, som sedan länge har varit en etablerad forskningstradition – och nu också kritiserats. Atlantångaren avseglar, men eftersom resan tar lång tid är situationen förändrad, när den åter lägger till vid kaj.

Här föreligger resultat från ett stort forskningsprojekt, som kommer att brukas och hänvisas till i många år framöver. Det långa tidsperspektivet och de regionala variationerna öppnar för nya frågor. Själv har jag som recensent läst rapporten sida för sida, men den lämpar sig troligen mer som ett uppslagsverk. Mitt exemplar kommer att bli slitet, så avslutningsvis kunde jag ha önskat mig att denna viktiga rapport, en milstolpe i utforskningen av Sveriges kyrkor, hade fått hårda pärmar. Men först och främst bör projektdeltagarna lyckönskas till sin prestation.

Jes Wienberg

Lunds Universitet

Institutionen för Arkeologi och Antikens historia

Box 117, SE-221 00 Lund

Jes.Wienberg@ark.lu.se

Mesolithic Europe. Red. Geoff Bailey & Penny Spikins. Cambridge University Press 2008. 485 s. ISBN 978 052 185 503 7.

På senare år har det kommit överblickande böcker om såväl Europas paleolitikum som dess neolitikum (C. Gamble, *The Palaeolithic Societies of Europe*, Cambridge 1999; A. Whittle, *Europe in the Neolithic: the Creation of New Worlds*, Cambridge 1996). En närmast strid ström av böcker om mesolitikum i olika delar av Europa har också givits ut (Red. M. Gonzalez Morales & G.A. Clark, *The Mesolithic of the Atlantic Façade*, Temple 2004; Red. N. Milner & P. Woodman, *Mesolithic Studies at the Beginning of the 21st Century*, Oxford 2005; Red. C. Conneller & G. Warren, *Mesolithic Britain and Ireland: New Approaches*, Stroud 2005). Ett tvåvolymsverk som behandlar olika aspekter av Europas mesolitikum har också nyligen utkommit (Red. S. McCartan et al., *Mesolithic Horizons*, Oxford 2009).

Däremot har en publikation som täcker Europas mesolitikum saknats. Detta behov kan nu anses tillgodosett genom föreliggande publikation. Fjorton arkeologer presenterar var sin region. Eftersom mesolitikumforskningen är mera intensiv i vissa delar av Europa än i andra är bokens regioner, inte minst i Nordeuropa, små och i vissa fall överlappande. I andra trakter är en heltäckande presentation svår och artiklarna är mera inriktade på vissa lokalområden, exempelvis Donaupartiet närmast Järnporten. Man har också haft svårt att säkerställa att inte något större område i Europa lämnats utan täckning. Intrycket blir att betydande delar av Tyskland liksom delar av Alpmrådet med norra Italien och Österrike samt merparten av norra Balkan blivit styvmoderligt behandlade. Det hade underlättat om redaktörerna inledningsvis presenterat en karta med de behandlade regionerna. Över huvud taget är antalet Europakartor i detta arbete litet. Problemen med att presentera en för hela Europa övergripande analys framgår av redaktörernas förord. Det hade dock varit bra om läsaren fått veta vilka direktiv redaktörerna givit författarna om artiklarnas innehåll. Att sådana givits skyntar i vissa bidrag medan de är osynliga i andra.

Denna recension kommer att göra några

nedslag bland artiklarna. Flertalet ger en ingående presentation mestadels i traditionell stil där referensapparaten är av mycket varierande kvalitet. Flera författare har tyvärr känt sig bundna till presentationer där dagens statsgränser skulle vara relevanta även för mesolitikum.

Referenslistan är gemensam för samtliga bidrag. Detta förfarande kan vara platsbesparande, men jag skulle ändå ha föredragit separata referenslistor i slutet på varje bidrag. Däremot uppskattas det ovanligt detaljrika indexet som kombinerar fyndorter och sakord.

Penny Spikins, den ena av redaktörerna, söker i ett inledande kapitel ett perspektiv som dels skulle urskilja mesolitikum från andra stenåldersperioder, dels finna gemensamma drag i hela Europas mesolitikum. Liksom vad gäller paleolitikum och neolitikum förblir detta till synes en orimlighet med tanke på alla de sociala och materiella uttrycksformer som beroende av de kommunikativa strukturerna liksom de klimatologiska och geografiska förhållandena påverkat samhällena i fråga. I mångt och mycket faller resonemangen tillbaka på samhällenas komplexitetsgrad, relationen mellan kust och inland, specialiseringsgraden samt klimatologiska och fysiska förändringars inverkan på den sociala strukturen.

Marek Zvelebil's bidrag är främst inriktat på Nordösteuropa men han berör också Östersjöregionen. Här uppstår ett dilemma då mesolitikum i Öst anses upphöra vid introduktion av keramik ca 5400 cal BC, varför det blir nödvändigt att även täcka tidigneolitiska och till och med mellanneolitiska ting. Med en allt större arkeologisk kunskap om den forna Sovjetunionens västra delar kommer det postglaciala kolonisations- och innovationsförloppet att framträda tydligare. I vår förståelse av den första befolkningen av Skandinavien som spridningen av materiell kultur med tillhörande framställnings- och användningssätt kommer nog de östliga influensernas betydelse att öka. Zvelebil har modet att ge sig in på genetik och lingvistik för att förstå kolonisationen. Han utnyttjar också socialantropologin för att uppfatta strukturer av kosmologisk natur.

Speciellt för Hein Bjartmann-Bjerck är hans forskningsteoretiska utgångspunkter. Han om-

nämner kort den s.k. Storegga-tsunamin omkring 5300 cal BC, sannolikt den mest omfattande havsbottenförskjutningen som inträffat i ett globalt perspektiv, där en 30 km bred del av botten försköts upp till 800 km. Resultatet blev en kanske tio meter hög flodvåg som måste ha haft katastrofal inverkan inte bara på den norska utan också den skotska kustens bosättningar. Bjartmann-Bjerck lyckas på ett mycket bildligt och bokstavligt sätt illustrera temperatur och nederbörd under året för några av de viktigaste fyndplatserna. Han är den som mest ingående behandlar maritim anpassning som en avgörande faktor i kolonisationsförloppet.

Hans Peter Blankholm förvaltar ansvaret för södra Skandinavien väl med en rikt illustrerad och mycket informativ artikel. Möjligen skulle man kunna önska att även publikationer från det innevarande årtiondet hade beaktats. Sannolikt beror detta på att boken tagit många år att sammanställa.

Vid läsningen av Chris Tolan-Smiths presentation av mesolitikum i Storbritannien är det slående hur Star Carr fortfarande framstår i sin unika position som tidigmesolitisk mossfyndplats med ett betydande antal ben- och hornredskap. Kanske mer än för andra perioder framgår hur den mesolitiska periodens materialrepresentativitet är beroende av enskilda forskares, i detta fall Graham Clarks, insatser.

Ytterst välkommet är det informativa bidraget om Frankrikes mesolitikum av Nicolas Valdeyron. Perioden har ju länge legat i djup skugga bakom den mera prestigefyllda paleolitikumforskningen. När den alls har presenterats har det antingen skett i form av detaljerade regionala insatser eller ytterst generella redovisningar. Här framträder den betydande omfattningen av de franska insatser som genomförts inom mesolitikumforskningen under senare år.

Clive Bonsall behandlar mellersta Donau-regionen och visar att det finns ett rikt fyndmaterial även utöver den välkända fyndplatsen vid Lepinski Vir.

Vissa av bokens regioner är gigantiska. Pavel Dolukhanov redogör för europeiska Ryssland, Vitryssland och Ukraina, vilket är nästan en tredjedel av det område boken täcker. Som så många gånger tidigare är det forna östblocket styvmod-

erligt behandlat. Dolukhanov gör dock en beundransvärd insats. Dock har flera betydelsefulla forskarinsatser gjorts som skulle vara värda ytterligare artiklar.

I sin omfattning bör Medelhavet och dess kustområde inklusive Balkan, som beskrivs av Mark Pluciennik, ytmässigt vara ungefär lika stort som den östeuropeiska delen. Med tanke på den betydande mesolitikumforskning som där bedrivs är det olyckligt att denna inte får en mera ingående beskrivning. Kanske är inte presentationer av öst- och sydeuropeiska förhållanden lika kommersiellt gångbara i anglosaxisk litteratur som de i Väst- och Nordeuropa.

Den andre av redaktörerna, Geoff Bailey, har liksom sin kollega problem med periodens kronologiska ramar. Båda anser att perioden börjar med deglaciationen, vilket jag inte kan acceptera. Med undantag för sydligaste Europa uppträder miljöer och materiell kultur av mesolitisk karaktär redan före och under istidsmaximum. Spikins inledningskapitel och Baileys avslutningskapitel är också påfallande lika. Det hade varit bra om de hade läst varandras bidrag mera ingående och strukit upprepningarna.

Trots kritiska synpunkter inte minst när det gäller den ojämna täckningen av insatser och kunskapsläge i olika delar av Europa är slutomdömet likväl positivt. Om man vill få en god överblick över Europas mesolitikum så kan denna bok rekommenderas.

Lars Larsson

Döden som straff. Glömda gravar på Galgbacken. Red. Titti Fendin. Östergötlands läns museum. Linköping 2008. 181 s. ISBN 978 918 590 870 7.

Arkeologen Emma Karlsson, osteologen Caroline Arcini och historikern Annika Sandén har bidragit med var sitt kapitel till denna bok. Den föranleddes av upptäckten och utgrävningen av en galgbacke och begravningsplats för avrättade i Vadstena. Temat är spännande eftersom forskningen på området hittills har varit mycket begränsad i Sverige. I boken integreras arkeologiskt material och skriftliga källor på ett intressant och givande sätt.

Begravningsplatsen upptäcktes av länsstyrelsen våren 2004 efter en olaglig schaktning vid Kvarnbacken, en plats som fram till 1900-talet hette Galbergsgärdet. När arbetet stoppades återstod endast 250 m² av den ursprungliga ytan på 17 000 m². Där fann man ungefär 25 skelett, som daterades till tiden 1400–1650 e.Kr. Arkeologerna hittade även en trolig galganordning, samt en rikt utrustad 900-talsgrav. Utgrävningen är en av de mest omfattande hittills av en begravningsplats för avrättade i Sverige. Fältarbetet beskrivs Emma Karlsson i inledningskapitlet där hon också behandlar bland annat avrättningsmetoder, likhantering och begravning. Hon övergår sedan till bokens kanske viktigaste bidrag till framtida forskning, sammanställningen av 14 arkeologiskt undersökta begravningsplatser för avrättade. Hon påpekar att det ofta handlar om slumpmässiga upptäckter, som blivit hastigt undersökta med knappa resurser för uppföljande rapport och analys. Hennes resultat presenteras i texten, men finns även i en bilaga med referenser och Raä-nummer. Denna insats är nyttig, speciellt som många av begravningsplatserna har blivit registrerade på olika sätt i fornminnesregistret, och jag vet av egen erfarenhet att det är mycket svårt att hitta dem genom sökning där.

Caroline Arcinis kapitel behandlar den osteologiska undersökningen av ben från fem av de 14 begravningsplatserna och ger således mycket ny kunskap om både nytt och tidigare utgrävt material. Trots skildringar av obehagliga kroppsskador och sorgliga människooöden håller Arcini en saklig ton kapitlet igenom. Hon beskriver även ingående de vanligaste avrättningsmetoderna, framför allt hängning och halshuggning, och deras utveckling över tid. Det står klart att majoriteten av de undersökta människorna blivit hängda. Dessa rön illustreras med tydliga bilder, exempelvis på de skador som kan ses på de halshuggnas skelett. Som avslutning diskuterar Arcini stegling, en metod för styckning och skändning som den avrättades kropp kunde utsättas för. Tecken på att detta praktiserades finns både i det skriftliga och arkeologiska materialet.

Annika Sandéns bidrag handlar framför om allt tiden för Vadstenas äldsta bevarade domböcker, 1577–1618. Kapitlet innehåller en intres-

sant diskussion om 1600-talets samhälle och lagar. Särskilt bra är diskussionen om kvinnors situation, där den »den ogifta modern» beskrivs som tidens stora orosmoment, samt skildringen av bödelns låga och utstötta ställning. Sandéns genomgång av personliga öden från Vadstenas domböcker och försök att koppla dem till det arkeologiska materialet från Galbergsgärdet levandegör historien ytterligare.

Sist i boken finns ett slutord av Emma Karlsson där hon efterlyser mer forskning inom detta fält. Alltför många avrättningsplatser och tillhörande begravningsplatser har ännu inte lokaliserats. Hon efterlyser även gemensamma definitioner och begrepp till fornminnesregistret.

Sammanfattningsvis är detta en ganska bra populärvetenskaplig introduktion till ämnet. Ett plus är slutnoterna, ett annat de många bilderna. Språket är relativt lättläst och flyter bra. Det finns dock två större och några mindre invändningar mot boken. Det första stora problemet är att ämnet utanför Sverige inte är riktigt så utforskat som författarna tycks tro. Enligt Arcini finns ingen tidigare forskning i ämnet »vare sig i Norden eller i övriga Nordeuropa» (s. 103). De tre författarna har framför allt misat pågående forskning i Storbritannien, särskilt en lång rad arbeten av Andrew Reynolds (t.ex. *Anglo-Saxon Deviant Burial Customs*, Oxford 2008, med anf. litt.). Reynolds långtgående arbete fokuserar på avrättningsgravar från kristen anglosaxisk tid och hade varit till stor nytta för författarna. Mycket av den forskning de efterlyser och de frågor de söker svar på har diskuterats av honom. Som exempel kan nämnas definitioner av gravar för avrättade, gravplatsernas läge i landskapet samt deras lokalisering på förkristna gravplatser. Mönstret i det anglosaxiska England är förvånansvärt likt det svenska och erbjuder många intressanta paralleller som hade tillfört mycket till boken.

Det andra huvudproblemet är att förändringar över tid knappt berörs, trots att boken täcker flera hundra år under medeltiden och tidigmoderna tiden. Ett sådant grepp hade gett boken större djup och allmänintresse. Författarna påpekar flera gånger att förändringar skedde, men detta perspektiv saknas ändå i deras övergripande analys. Sandén beklagar att hennes

material inte täcker hela Vadstenaströmsgravningens tidsperiod och nämner att det var en tid då samhället förändrades på många sätt, exempelvis genom reformationen och förändringar i förvaltningen. Hon tillägger dock att människors liv inte ändrades så mycket i praktiken. Detta må vara riktigt, men det hade trots allt varit intressant med en mera ingående diskussion som även inkluderade medeltiden, speciellt med tanke på att många av gravarna anlades just under den perioden. Det bästa hade kanske varit att låta en medeltidshistoriker skriva om denna period, vilket hade varit fullt möjligt trots frånvaron av domböcker. Dessutom saknas diskussion om hur gravskicket utvecklades under och efter reformationen samt de stora förändringarna av rättssystemet. Det finns för övrigt alldeles för många referenser till »den här tiden» och liknande, vilket blir lite förvirrande när tidsperioden är så lång och odefinierad. Texten blir därför ibland alltför generell.

Bland de mindre invändningarna mot boken kan nämnas att författarna ibland har en tendens att rada upp frågor, ofta tre i taget. Syftet verkar vara att framhäva det vi inte vet om historien och visa att spekulering ibland är nödvändig, men de många frågorna ger ibland ett lite förvirrat intryck. Boken hade även tjänat på en bättre innehållsförteckning, där mellanrubrikerna kunde ha inkluderats. Som det är nu är den lite svår att hitta i. Slutligen bör påpekas att de tre kapitlen nog är avsedda kunna läsas fristående. Detta leder emellertid till uppmaningar för den som väljer att läsa hela boken. Trots dessa reservationer utgör boken ett mycket välkommet tillskott till forskningsfältet.

Alexandra Sanmark

UHI Millennium Institute Centre for Nordic Studies
Kiln Corner, Kirkwall
Orkney KW15 1QX
alexandra.sanmark@orkney.uhi.ac.uk

Hem till Jarlabanke. Jord, makt och evigt liv i östra Mälardalen under järnålder och medeltid. Red. Michael Olausson. Lund 2008. 437 s. ISBN 978-91-85507-94-8.

Soldater i romarnas armé, livvakter hos kung Theoderik, varingar som återvänt från Konstantinopel och så den storvulne Jarlabanke – ja, det är några av de mäktiga män som förmodas ha befolkat det område i Uppland där Norrortsleden drar fram idag. Utgrävningarna som gjordes i samband med detta vägbygge under första halvan av 00-talet ger oss en bild av makt och ägande under järnåldern och medeltiden. Dessa anspråk har manifesterats i stensträngssystem, storgårdar, kammargravar, tingsplatser och runstenar.

Den 14 kilometer långa Norrortsleden sammanbinder motorväg E4 i Sollentuna med E18 i Österåker, och vägen löper genom kommunerna Upplands-Väsby, Täby och Vallentuna. Utgrävningarna utmed vägsträckan har inte bara resulterat i spektakulära fynd och fördjupade kunskaper om järnålderns samhälle, utan också i föreliggande bok som enligt förordet riktar sig till »en intresserad allmänhet». Den innehåller 17 artiklar av 27 författare. De förefaller vara arkeologer, religionshistoriker, kulturgeografer och runologer, men tyvärr saknas presentationer av forskarna och uppgifter om vilka institutioner de arbetar vid.

Boken är indelad i tre avdelningar där man kronologiskt får följa bygdens utveckling. Den första delen ägnas en viktig förutsättning för de människor som en gång levde här, nämligen jordägandet. Detta kan man ana genom stenhägnadssystemen som var särskilt vanliga i just Mälardalen under äldre järnåldern och numera ligger kvar kollapsade som stensträngar. Med utgångspunkt från dessa och utsagor från Tacitus och Caesar nyanseras den förenklade bilden av jordägandet som antingen kollektivt eller privat. I stället kan man ana ett hierarkiskt samhälle med storgårdar, underlydande följesvärdar och mark som tillfälligt förvaltats av landbor.

I bokens andra del ges möjlighet att följa en storgård, benämnd Sylta, från folkvandringstiden till den historiska tiden – med allt vad det innebar i form av ägande av jord och trälar, matställning, begravning av små barn och en mycket

intressant artikel om religiös symbolik på gårdens gravfält. Där har man hittat inte mindre än tre kammargravar, med uppseendeväckande fynd som romerska glaskärl, agraftknappar, spelpjäser av glas och rester av svärd. En av kammargravarna lyste snövit eftersom den kröntes av en hög prydd med över ett halvt ton slagen kvarts. Detta, tillsammans med gravens rika innehåll, har fått forskarna att spekulera i om förebilden för denna sista viloplats kan ha varit Theoderiks vita mausoleum i Ravenna, som byggdes vid ungefär samma tid. Kanske hade den döde i Syltas förnämsta grav rentav varit livvakt hos goterkungen i Italien?

Den sista tredjedelen av boken ägnas vikingatiden, vilket är särskilt tacksamt med tanke på att Vallentuna och Täby är världens runstensrikaste områden. Det arkeologiska materialet kan därmed kombineras med skriftliga källor, om än korthuggna. På flera av traktens runstenar gör Jarlabanke sin stämma hörd, han som säger sig ha ägt hela Täby. I ett senare skede hävdar denne storman att han rentav äger hela hundaret och att han låtit anlägga en tingsplats. I en elegant hållen artikel redogörs för vad Jarlabanke egentligen ägde och från vem han kan ha fått sin makt. Detta följs av en text om hur beslut fattades, både bland hövdingar och hos »folket».

Det är alltså makt och ägande som bildar ram för framställningen om denna bygds historia, men glädjande nog får även trälar och barn sina egna kapitel. En viktig grupp är dock förbisedd: kvinnorna. Vilken roll elitens fruar och döttrar spelade under järnåldern hade lämpat sig som komplement till alla mäktiga män. Det saknas inte forskning om detta; kvinnor som med stavar i händerna förutser krig eller deltar i strider på ett översinnligt sätt invid sina vävstolar. Exempel från trakten saknas inte, tänk bara på Jarlabankes farmor Estrid. Något som man tror var hennes grav påträffades strax söder om Vallentunasjön redan 1995, och hon finns nämnd på flera runstenar och troligtvis också i en pilgrimslista från ett tyskt kloster. Visserligen har hennes kvarlevor ingen koppling till just utgrävningarna av Norrortsleden – men hon hör hemma i de stormaktsmiljöer som man hittat spår av längs vägen, och därför borde hon ha haft en given plats i boken.

Bildmaterialet är påkostat och fint, men kartorna har sina brister. På bokens pärmar kan man se Norrortsledens sträckning, men här är varken kommungränserna utritade eller några av de nämnda utgrävningsplatserna markerade. Var Norrviken ligger får man gissa sig till. För någon som aldrig besökt trakten är det omöjligt att veta hur fyndplatserna förhåller sig till varandra.

Det är tydligt att skribenterna vinnlagt sig om att skriva sina artiklar populärt och lättfattligt – obegripliga arkeologiska termer är svårfunna och tonen långt ifrån akademisk. Här finns en hel del förklaringar för den som är obekant med arkeologiska metoder, som hur man utför huggspårsanalys på runstenar eller hur pollenanalys fungerar. Dessutom ges en snabbkurs på 40 sidor om Sveriges järnålder.

Ibland önskar man dock att redaktionen varit snålare med utrymmet. Några artiklar hade kunnat göras betydligt kortare utan att förlora på det. En 43 sidor lång artikel om stensträngsbygder, med många utvecklingar (som förvisso är givande), gläder säkert många forskare men tröttrar ut målgruppen. I populärvetenskapliga sammanhang är det viktigare att vara koncisa och tydliga än att berätta allt. Mer schvungfulla ingresser som tydligt redogör för artiklarnas kärna hade också varit på sin plats.

Men jämfört med att ta del av vanliga utgrävningsrapporter känns det som en förmån att få läsa denna bok, så fullspäckad med nya detaljer, stora drag och utblickar i världen. Trots att utgrävningarna berör några enstaka kommuner norr om Stockholm så hör forskningsresultaten samman med hela vårt lands förhistoria. *Hem till Jarlabanke* är därför inte någon bok som enbart vänder sig till hembygdsvännerna i trakten – utan just till en intresserad allmänhet, vilket var syftet. Man skulle bara önska att alla stora utgrävningsprojekt resulterade i liknande publikationer.

Kristina Svensson
Fasanstigen 4
SE-186 91 Vallentuna
kristina@tidsresan.nu